

VALENTIN STANIČ V JAVNEM SPOMINU — 1

JURIJ ROSA

Valentin Stanič je velika osebnost naše zgodovine — narodni buditelj, pesnik, vzgojitelj, alpinist. Njegovo življenje je izjemno ustvarjalnostjo v prvi polovici 19. stoletja je dalo mnogo sadov njegovim ožjim rojakom, goriškim Slovencem, pa tudi širšemu slovenskemu in evropskemu prostoru.

V prispevku skušam prikazati, v kolikšni meri se mu je javnost oddolžila v času od njegove smrti do najnovejše dobe, kako je torej prisoten v javnem spominu.

Na podlagi zbranih podatkov je mogoče trditi, da so velike zasluge Valentina Staniča spodbujale mnoge, ki jim je bila njegova osebnost in vsestranska dejavnost blizu, da so o njem pisali spominske članke, razprave ali knjige ter mu dali čast s tem, da so mu postavili različna spominska obeležja, po njem poimenovali društva ali kako dolgo organizacijo, pa tudi ulice, gorske poti in zavetišča.

NAJVEČKRAT SO SE GA SPOMINJALI PLANINCI

V literaturi, samostojnih knjigah, razpravah in člankih v različnih publikacijah in v periodičnem tisku ima brez dvoma dostojen spomenik.

Koristno bi bilo objaviti celotno bibliografijo Valentina Staniča. Precej je bilo doslej že storjenega in objavljenega, zlasti po zaslugi **Evgena Lovšina**, dobrega poznavalca Valentina Staniča.¹ Zato naj le na kratko predstavim literaturo slovenskih in tujih avtorjev.

Staniča so se pogosto spominjali s priložnostnimi, zlasti jubilejnimi članki v časopisih, koledarjih in strokovnih publikacijah.²

Največkrat so se ga spominjali planinci in alpinisti na straneh Planinskega vestnika in v mnogih drugih publikacijah in zbornikih s planinsko tematiko, zlasti zgodovino planinstva in alpinizma.³

Prostor so mu kar redno odmerjali tudi tisti, ki so pisali slovensko slovstveno zgodovino,⁴ in raziskovalci zgodovine prizadevanj za oskrbo slušno prizadetih, čeprav je treba reči, da je seznanjanje javnosti s to njegovo pionirsko dejavnostjo na Slovenskem ostalo bolj v senci.⁵ Predstavljen je bil v obeh temeljnih biografskih leksikonih, slovenskem in primorskem,⁶ ter v poljudnejših delih, ki predstavljajo pomembne slovenske osebnosti.⁷

Nimamo še na voljo celotnega zbranega dela Valentina Staniča na enem mestu, tudi ne obširnejše monografije, ki bi ga v celoti znanstveno obdelala. Izšle pa so, kolikor mi je znano, tri samostojne publikacije, ki so posvečene samo njemu.

Za stoletnico rojstva je **Fran Levce** o njem napisal knjižico, ki je izšla leta 1873 v Gorici z naslovom »Valentin Stanič, feuilleton iz 'Soče'«; Levce je svoje avtorstvo označil s psevdonimom **Paulus**. To je bila posebna izdaja prispevka, ki je izšel v časniku Soča. Iz te publikacije so še dolgo črpali podatke o Staniču mnogi pisci, ki so se kasneje ukvarjali z njim in pisali različne prispevke o njegovem življenju in delu.

PUBLIKACIJE IN SESTAVKI

Leta 1956 je v Ljubljani izšla knjiga »Valentin Stanič, prvi alpinist v Vzhodnih Alpah«. Uredil jo je Evgen Lovšin, izdala pa kot 4. zvezek zbirke Naši veliki planinci Planinska založba Slovenije. To je doslej najbolj podroben prikaz osebnosti Valentina Staniča z mnogimi elementi pravega znanstvenega dela, s poudarkom na njegovi planinski oziroma alpinistični dejavnosti, kar je razumljivo glede na izdajatelja. Publikacija vsebuje podrobnejše prikaze Staničeve osebnosti izpod peres **Arnošta Brileja** in **Mije Tominc**, Evgena Lovšina in **Jože Lovrenčiča**. Nadvse koristna je bila urednikova odločitev, da so na enem mestu objavljeni v prevodu njegovi poglobljeni planinski spisi. Evgen Lovšin je v

¹ Valentin Stanič, prvi alpinist v Vzhodnih Alpah — uredil Evgen Lovšin (Ljubljana 1956, str. 102—108); Lovšin omenja v uvodu in na koncu prispevka s seznamom gradiva o Valentinu Staniču, da mu niso bili dostopni vsi viri in da je gradivo nepopolno.

Seznam je dopolnil v prispevku »Nekaj pripomb ob dvestoletnici rojstva Valentina Staniča« (Planinski vestnik, 1974, št. 12, str. 656). Slovenski spisi Valentina Staniča so bili vključeni že v Simoničovo Slovensko bibliografijo (Ljubljana 1905). Seznane gradiva so ob svojih člankih o Staniču objavili npr. še Franc Orožen (Planinski vestnik, 1907, št. 4, str. 51), Joža Lovrenčič (Staničev vestnik, 1927, št. 8, str. 1—3), Arnošt Brilej (Gore in ljudje, 1947, št. 6—8, str. 153—154).

² Prvi članki so bili objavljeni kmalu po njegovi smrti, npr.: Življenje ranjega korarja gosp. Valentina Staniča (Kmetijske in rokodelske novice, 22. 12. 1847, št. 51, str. 203—204 in 29. 12. 1847, št. 52, str. 207—208); A. M. Slomšek: Valentin Stanič (Drobtinice, 1848, str. 81—87); življenjepis V. Staniča (Bleiwaisov koledarček za l. 1856).

Od člankov iz prejšnjega stoletja bi omenil še naslednje: Paulus-Fran Levce: Valentin Stanič (Soča, 1873, v nadaljevanjih); Štefan Kocjančič: Mladost in študentovska leta Val. Staniča (Glas, 1873—1874); Simon Rutar: K Staničevemu životopisu (Ljubljanski zvon, 1883) — Ob naslednjih jubilejnih letih (zlasti 1924, 1947, 1974) je izšlo več prispevkov v različnih publikacijah, nekatere med njimi so omenjene v nadaljevanju opomb.

³ Naj omenim nekaj prispevkov: Fran Orožen: Valentin Stanič, prvi vele-

turist (Planinski vestnik, 1907, št. 1, str. 2—6, št. 2, str. 17—21, št. 3, str. 33—35, št. 4, str. 49—51); Ivan Kogovšek: Valentin Stanič privrkat na Triglavu (Planinski vestnik, 1924, št. 3, str. 54—60, št. 4, str. 73—78); Arnošt Brilej: Valentin Stanič, prvi slovenski alpinist (Gore in ljudje, 1947, št. 6—8, str. 149—154); Valentin Stanič, prvi alpinist v Vzhodnih Alpah (Triglav, gora in simbol, Ljubljana 1979, str. 77—80); Valentin Stanič (Stoletje v gorah, Ljubljana 1992, str. 202—205). Na straneh Planinskega vestnika je izšlo še veliko prispevkov o Staniču, vezanih na posamezne ožje teme.

⁴ Nekoliko podrobneje ga obravnava npr. že Karol Glaser v Zgodovini slovenskega slovstva, II (Ljubljana 1895, str. 204—206), še največ prostora pa mu je odmeril Taras Kermauner v Poeziji slovenskega zahoda, 3. del (Ljubljana 1993, str. 7—17).

⁵ Anton Rudež: Gluhonemi. Zgodovina in sedanja metoda njih vzgojevanja (Gorica 1894) — Staničeve zasluge omenja na več mestih, zlasti na str. 92—99.

Branko Uršič: Valentin Stanič — oče prve gluhonemnice na Slovenskem (Primorska srečanja, 1988, št. 84—85, str. 454—457).

⁶ Stanič (Stanig) Valentin (Slovenski biografski leksikon, 10. zvezek, Ljubljana 1967, str. 439—442); Stanič (Stanig) Valentin (Primorski slovenski biografski leksikon, 14. snopč, Gonca 1988, str. 445—450).

⁷ Avgust Pirjevec: Slovenski mozje (Prevalje 1927, str. 254—255); Branko Marušič: Z zlatimi črkami. Življenjske usode in dela velikih primorskih mož (Trst 1987, str. 29—31).

sodelovanju z navedenimi avtorji pripravil za objavo tudi nekaj poskus Staničeve bibliografije, ki jo omejnjam na začetku.

Za dvestoletnico Staničevega rojstva pa smo leta 1973 dobili pravcati zbornik o njem, ki ga je izdala Goriška Mohorjeva družba in za katerega je gradivo zbral, uredil in deloma obdelal **Marijan Breclj**. V njem sta objavljeni Lovrenčičeva in **Pregljeva** biografska povest o Staniču (Cerovskov gospod in Božje poti), zraven pa še pregleden zapis Marijana Breclja o Staničevem življenju in delu, prispevek **Rudolfa Klinca** o Staničevi slovenski pridigi iz leta 1811, zapis **Antona Martina Slomška** o Valentinu Staniču in tri Staničeva pisma.

Ob Lovrenčičevi biografski povesti ne smemo pozabiti, da je bil Joža Lovrenčič eden izmed najpomembnejših Staničevih življenjepiscev, vnet častilec in raziskovalec njegovega dela: prevajal je njegove spise, mu posvetil svojo doktorsko disertacijo in celo vrsto člankov. Doktorska disertacija, ki jo je napisal v nemškem jeziku, ko je študiral na univerzi v Gradcu, ni bila objavljena. Lovšin je v seznam gradiva o Staniču vključil Lovrenčičev rokopis, ki ga datira z letnico 1904, kar je gotovo napaka, ker je bil takrat Lovrenčič star šele 14 let. Najbrž je napako ponovil kar za Lovrenčičem, ki je v pregledu Staničevih del in spisov o njem v Staničevem vestniku navedel lastno doktorsko disertacijo z letnico 1904(!). **Lojzka Bratuževa** omenja v predstavitvi Lovrenčiča v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu, da je Lovrenčič promoviral z disertacijo o Staniču leta 1915, kar je zanesljivo pravilneje.⁸

Opozoriti velja, da so o Staniču razmeroma velikokrat pisali tudi tuji pisci, zlasti v nemškem jeziku. Njihovo zanimanje je veljalo predvsem Staniču alpinistu, kar ni bilo brez povezave s trditvami nekaterih, da je bil Stanič nemškega porekla.^{9a}

V ta sklop sodi tudi ugotavljanje, koliko je Stanič prisoten v kakšni njemu posvečeni pesmi, o morebitnih uglasbitvah njegovih pesmi, ki se morda še danes pójajo, o likovnih upodobitvah njegove osebe in če je morda nastal kakšen dokumentarni ali igrani film, ki ima za osnovno vsebino prikaz tega moža.

Znane so vsaj tri Staniču posvečene pesmi.

Kmalu po njegovi smrti »2. rožniga cveta 1847«⁹ so Kmetijske in rokodelske novice prinesle v njegov spomin pesem »Solzica Novic ranjicu visokozasluznimo gospodu Balantu Staniču...«, ki je bila podpisana s kratko »-n.«, kar naj bi bil **Luka Jeran**.⁹

Ludvik Zorzut, znani ljudski pesnik, je z njemu značilnim pesniškim izrazom dvakrat posvetil verze Valentinu Staniču. Obe pesmi sta nastali ob proslavljanju dvestoletnice Staničevega rojstva, in sicer ob odkritju

Valentin Stanič

spominskih plošč v Bodrežu in v Staničevem domu pod Triglavom. Obe sta tudi objavljeni. Prva je natisnjena dvakrat, a besedili se v podrobnostih nekoliko razlikujeta, tudi že v naslovu: »Bodrežanom Staniča Balanta sovaščanom pozdrav! (oz. pozdrav sovaščanom)«,¹⁰ druga pa je naslovljena »V Triglavski glorioli«. ^{10a}

REDKE LIKOVNE UPODOBITVE

Pri ugotavljanju likovnih upodobitev ni bilo težav, ker je znanih le malo umetniških izdelkov njegove podobe. »Koščten, suh, močan mož; glavo je nosil nekoliko naprej nagnjeno; čelo je imel visoko, obraz podolgast, nos šiljast, oči rdeča... tako da ga je bilo na prvi pogled strašno videti,«¹¹ ga opisuje **Fran Levec**, čigar opis je za stopetdesetletnico Staničevega rojstva povzel **Venceslav Bele**. Bele omenja v istem prispevku, da »se po Goriškem večkrat vidi slika tega velikega Kanalca, katero je naslikal monakovski slikar **Gail I.** tisto leto pred Staničovo smrtjo«, ¹¹ torej leta 1846. Po zaslugi tega slikarja smo dobili risbo Staničeve fizične podobe, ki je bila nato mnogokrat uporabljena za ilustracijo številnih prispevkov o njem v najrazličnejših tiskih.

Poznane so še nekatere upodobitve Staniča, ki se bolj ali manj naslanjajo na Gailovo. **Fran Orožen** navaja v Planinskem vestniku, da je Staničovo podobo slikal gluhi slikar **I. Peteani** v Gorici in da jo ima **Anton**

⁸ Joža Lovrenčič: V. Stanič — njegova dela in spisi o njem (Staničev vestnik, 1927, št. 8, str. 2); Valentin Stanič, prvi alpinist v Vzhodnih Alpah (Ljubljana 1956, str. 107); Lovrenčič Joža (Primorski slovenski biografski leksikon, 9. snopič, Gorica 1983, str. 309).

^{9a} Nekatera dela, ki izrecno obravnavajo Staniča: Z. L. Füll: Biografia di Valentin Stanig (Almanac di Gorizia, 1858); H. Wallmann: Der Bergsteiger Valentin Stanig (Der Tourist, 1880, št. 23); L. Purtscheller: Stanig, erster fuhrerloser Tourist (Alpenzeitung des oesterreichischen Alpenvereines, 1898). Od starejših piscev so o Staniču pisali še npr.: A. Egger: Die Geschichte der Glocknerfahrten (Jahrbuch des oesterreichischen Alpenvereines, 1865); G. Groeger-J. Rabl: Die Entwicklung der Hochtouristik in oesterreichischen Alpen (Wien 1890); E. Richter: Die Erschliessung der Ostalpen (Berlin 1893—1894); J. Šafarik: Geschichte der illirischen

und kroatischen Literatur (Praga 1865); več člankov v glasilih Zeitschrift des deutschen und oesterreichischen Alpenvereines in Oesterreichische Alpenzeitung. Od novejših del pa bi navedel: E. Schwarz-H. Rähling: Die Erschliessung der Berchtesgadener Alpen (München, Salzburg 1950), O. Kühnlen: Das Glocknerbuch (Salzburg 1951); A. Berti: Dolomiti Orientali — guida dei monti d'Italia (Milano 1928 in 1950).

⁹ Kmetijske in rokodelske novice, 2. 6. 1847, št. 22.

¹⁰ Srečanja, 1974, št. 43—44, str. 59; Ludvik Zorzut: Valentina Staniča iščemo (Planinski vestnik, 1974, št. 11, str. 600).

^{10a} Koledar Goriške Mohorjeve družbe za l. 1975, str. 164.

¹¹ V. B.: Valentin Stanič (Koledar Goriške Mohorjeve družbe za l. 1925, str. 104).

Rudež, učitelj v goriški gluhozemnici.¹² **Miha Maleš** je upodobil Staniča v lesorezni tehniki: slika je bila objavljena v knjigi **Avgusta Pirjevca** Slovenski možje.¹³ V Zgodovini slovenskega naroda **Josipa Mala** je objavljena Staničeva podoba, za katero je v podpisu k sliki navedeno, da jo je izdelal **Fertig** v tehniki litografije po risbi W. Gaila.¹⁴

Ne smemo pa prezreti še likovnih stvaritev, ki predstavljajo Staniča v družbi drugih osebnosti.

Iz zapisa Jože Lovrenčiča v Lovšinovi knjigi, ki je sicer nastal za stoletnico Staničeve smrti leta 1947, zvedo, da imajo v celovškem muzeju veliko stensko sliko, ki predstavlja skupino prvih osvajalcev Velikega Kleka, med katerimi je tudi Stanič, v opombi k tej zabeleži pa, da so na stenski sliki, ki jo hrani celovski Rudolfinum, naslikani prvi pristopniki na Mali Klek leta 1799.¹⁵

PREKOPANI GROBOVI

Najbolj elementaren in zelo pričevalen javni spomin je nagrobni spomenik pokojnemu človeku.

Pokopan je bil v Gorici na starem pokopališču. Danes je nekdanje goriško pokopališče spominski park in o Staničevem grobu ali o njegovem nagrobniku ni seveda ne duha ne sluha. V literaturi pa sem zasledil, da mu je bila postavljena na grob plošča iz črnega marmorja, na kateri je bil napis v latinščini: »Valentinu Staniču iz

Bodreža, med kapiteljskimi dostojanstveniki goriške nadškofijske prvostolnice skolastiku, ljudskih šol višjemu nadzorniku, 29. aprila 1847 v 73. letu umrlemu, možu v delavnosti, zmernosti, radodarnosti odličnemu, je postavila ta spomenik gluhozemnica, žalujoča za svojim ustanoviteljem in zavetnikom.«¹⁶

Škoda, da nagrobnik s tem pomenljivim napisom ne stoji nikjer več. Ludvik Zorzut se je ob dvestoletnici njegovega rojstva nekoliko bolj pozanimal o usodi Staničevega groba. V Planinskem vestniku leta 1974 navaja, da je staro pokopališče v južnem predelu Gorice služilo svojemu namenu od leta 1827 do 1880. Na pokopališču je stala cerkva sv. Križa in zunaj ob nji Staničeva grobnica z omenjenim napisom. Pokopališče so nato premestili na severno stran mesta proti Kromberku. Iz Zorzutovega prispevka ni povsem jasno, kdaj je bila odstranjena cerkva oziroma tako imenovana »kapela škofov«. V tekstu navaja leto 1880, v opombi pa, da so leta 1919 na opuščnem pokopališču odstranili cerkvico in prenesli rakve škofov v stolnico; ker je bila glavna kriptna kanonikov v stolni cerkvi, je domneval, »da so se v tej grobnici 'vzradovale kosti' tudi kanonika Valentina Staniča«. Zorzut je še zapisal, da od tedaj ni v Gorici vidnega znamenja o velikem Staniču, o spominski plošči pa je potožil z vprašanjem, ki je bilo hkrati odgovor: »Bogvekam odnesena?«^{16a}

(Se nadaljuje)

¹² Fran Orožen: Valentin Stanič, prvi veleturist (Planinski vestnik, 1907, št. 4, str. 51).

¹³ Avgust Pirjavec: Slovenski možje (Prevalje 1927, str. 255).

¹⁴ Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda (Celje 1928, reprint 1993, str. 350).

¹⁵ Joža Lovrenčič: Spominu Valentina Staniča ob stoletnici njegove smrti

I. 1947 (Valentin Stanič prvi alpinist v Vzhodnih Alpah, Ljubljana 1956, str. 50).

¹⁶ J. K. Rejec (Joža Lovrenčič): Valentin Stanič — ob stoletnici njegove smrti (Koledar Družbe sv. Mohorja v Celju za l. 1948, str. 153).

^{16a} Ludvik Zorzut: Valentina Staniča iščemo (Planinski vestnik, 1974, št. 11, str. 599—600).

»NAPRAVA«, KI JE PRAVZAPRAV »IZDELEK« NARAVE

Z RASTLINAMI DO ČISTE VODE V GORAH

**TJAŠA BULC, DANIJEL VRHOVŠEK,
IGOR MAHER**

Za čiščenje onesnaženih vodá obstajajo različni sistemi, kjer delujejo mehanski, fizikalno-kemijski in biološki procesi, bodisi posamezno ali v kombinaciji. Med biološkimi sistemi se pojavljajo tudi nekateri novi, ki poskušajo v kar največji meri posnemati naravne procese. To velja tudi za rastlinske čistilne naprave.

Rastlinske čistilne naprave (RČN) so sistemi za čiščenje onesnaženih voda. Posebno uspešne so te naprave pri čiščenju voda, obremenjenih z organskimi odpadnimi snovmi, kakršne so tudi odpadne vode iz gornjskih postojank. Njihova največja prednost je v tem:

- da je učinkovitost čiščenja izredno velika, 80—90 odstotkov poleti in 60—70 pozimi;
- da za delovanje ne potrebuje energije in strojne opreme;
- da snovi, ki jih razgradijo, delno tudi ostanejo v sistemu;

- da so v primerjavi z ostalimi sistemi čiščenja veliko cenejši;
- da je postavitev enostavna in ne zahteva velikih posegov v prostor;
- da je potrebno le malenkostno vzdrževanje;
- da v njej ostanejo vse strupene snovi, ki ne odteka v okolje.

Kljub izrazu »naprava« v imenu so RČN naravni sistemi, ki obsegajo različno velike površine, kjer so na ustreznem substratu, po katerem se pretaka odpadna voda, posajene različne rastline, prilagojene na uspevanje v vlažnejšem okolju. Čiščenje poteka v mikroekosistemih, v katerih celoto predstavlja rastlina s svojim koreninskim sistemom in okolnimi mikroorganizmi. Vloga rastlin ni samo asimilacija organskih snovi iz odpadne vode, temveč zagotavljanje podlage in ustreznih pogojev za razvoj mikroorganizmov in s tem procesov oksidacije v predelu korenin. Atmosferski kisik prehaja z difuzijo neposredno v tla oziroma potuje preko listov, stebela in koreninskega sistema v plast okoli korenin in s tem ustvarja aerobna območja, kjer poteka razgradnja